

o altă atestare antică a pasajului¹¹, fie pe modificări propuse deja de Manutius sau de Lambinus și întărite de lungul șir al tuturor edițiilor. Exemple mai reprezentative ar putea fi: modificarea lui *facile* (mss.) în *facete*¹² și, tot atit de justificată, excluderea lui *quod ueri simile dixisset*, ca o *emblemă*, în 81, 280.

Mult mai rar decît lasă să se înțeleagă prefața, E. Malcovati se resemnează să noteze o lacună (6, 23; 8, 31 și 56, 206)¹³, sau să introducă o *crux* (47, 175 și 66, 234), în limitele unei prevederi bine înțelese.

Dacă cele relevate mai sus confirmă capacitatea, să spunem, « tehnică » pe care autoarea o posedă, sînt la fel de frecvente mărturiile care să ateste vastele cunoștințe ale domniei-sale asupra epocii, a autorului și, prin urmare, asupra valorilor relative ale argumentelor de sens (sau, mai bine zis, de fond) care pot fi aduse în sprijinul stabilirii textului. Interpretarea lui *actio* din 79, 273¹⁴, de pildă, este perfect licită, ceea ce anulează necesitatea unor modificări de către editori, care oricît de limitate, nu pot decît să semene a glose.

Foarte importante pentru înțelegerea calităților acestei ediții sînt principiile pe care autoarea le enunță în două cazuri: 93, 327, unde, după reținerea unui pasaj în genere exclus de editori, se explică *lectionem traditam, quoad fieri potuit, relinuimus; quaedam enim negligentia Ciceroni ipsi tribui posse uidetur*; de asemenea la 89, 306, unde mss. dau *Q. Scaevolae P. f.* (corect ar fi *Q. f.*), se spune *at falli potuit ipse Cicero*¹⁵. Credem că această imagine mai « omenească » asupra lui Cicero scriitorul este o tendință care, păstrînd o mare atenție și același respect față de mss., merită să-și facă loc mai des în stabilirea textului operelor acestuia.

Multe sînt și observațiile de pur amănunt de natură să incline balanța în favoarea sublinierii calităților acestei ediții. Ne-am mărgini să amintim în încheiere doar că, în afara multiplelor aspecte ale selectării din mss. a urmelor de ortografie antică, se impun cazurile din 76, 265 și 77, 268, unde *derant* este asigurat ca formă și de clauzulă; de asemenea și *mercule* (85, 293, în genere dezvoltat în *mehercule* de către editori) ar avea multe șanse să corespundă originalului ciceronian.

D. Slușanschi

M. TVLLI CICERONIS *Scripta quae manserunt omnia*. Fasc. 19: *Oratio Pro Sulla*, tertium recognouit H. Kasten; *Oratio Pro Archia Poeta*, post P. Reis tertium recognouit H. Kasten, Leipzig, Teubner, 1966. XVI + 49 p.

Cea de a 19-a fasciculă din colecția scrierilor păstrate ale lui Cicero publicată la Leipzig cuprinde, ca și edițiile sale anterioare, apărute în 1932 și în 1949, două discursuri din perioada post-consulară, *Pro Sulla* și *Pro Archia*. Ambele texte sînt stabilite cu competența pe care i-au dat-o unui filolog ca H. Kasten patruzeci de ani de studii ciceroniene.

Cu privire la valoarea și raporturile reciproce ale mss. care ne fac cunoscut discursul *Pro Sulla*, ideile editorului sînt aceleași ca în 1949¹. În stabilirea textului au intervenit însă modificări

¹¹ În 75, 261—262, unde modificările se fac în baza textului lui Suetonius, *Iul.*, 55, 1 și 56, 2.

¹² *M. Pennus facete agitaui in tribunatu C. Gracchum* (28, 109) și *tum ridicule et facete explians...* (53, 198).

¹³ Introducerea ultimelor două îi aparține.

¹⁴ *non enim ad dicendi artem, uerum ad rem publicam uerbum actio referendum uidetur*, în aparatul critic.

¹⁵ Cf. și, foarte aproape, 89, 307, unde reținerea pasajului autobiografic, ca o « Flüchtigkeit-versehen » de către Klotz, este urmată și de către Malcovati.

¹ Nu am putut consulta ediția din 1932.

însemnate. În primul rînd, ediția pe care o prezentăm propune două conjecturi noi, ambele excelente. Astfel, la § 3, unde mss. au fie *michi me* (V), fie *mihi* (Tω), Kasten scrie *mihi* <non>ne, renunțînd la soluția, general acceptată, a lui Halm, *mihine*. La fel de interesantă este și restituirea de la § 71 *ui* <esse> *conatum* pentru înțelegibilul *ui et conatum* T (*ui conatum* sau *ui conatu* ω). Această conjectură are avantajul de a schimba mai puțin textul mss. decît soluția tradițională, eliminarea lui *et conatum*, sau decît cea susținută tot de Kasten, în 1949, <*uidimus, quem*> *ui conantem*. În mai multe cazuri, editorul renunță la versiunea adoptată în 1949, pentru a se apropia mai mult de tradiția mss. El revine astfel la lecțiunea mss. în § 82, *apertissime*, eliminînd conjectura lui Spengel, *optime*. La § 1 el păstrează lecțiunea mss. V, *et in amplissimo*, înlăturînd din text conjectura lui Grill, *et amplissimo*, iar la § 5, unde toate mss. au *quorum ego*, el preferă pe *quom ego* lui *quorum ego* <exemplo>, din ediția anterioară. La fel, în § 17, Kasten scrie *signa legionis* pentru *signa legiones*, evident corupt, din mss., înlocuind cu restituirea tradițională conjectura sa mai veche, *signa ad legiones*. La § 29 textul ediției pe care o prezentăm, *qui me non [modo] solum* coincide cu lecțiunea mss. π c k și pare mai recomandabil decît conjectura lui Busche, *qui me solum non modo*, acceptată, printre alții, de Kasten în 1949 și de A. Boulanger. Mai multe modificări reflectă tendința de a se prefera lecțiunea mss. celor mai bune (V pentru § 1—43, T pentru § 43—81, T și E pentru § 81—93). Așa se explică înlocuirea variantelor *a me uidelicet* (§ 21) și *hoc respuerunt* (§ 70) din ediția din 1949, cu *uidelicet a me* și *haec respuerunt*. Rămîn însă cîteva pasaaje în care soluția adoptată de Kasten nu pare cea mai indicată. Astfel, la § 57 credem că se putea păstra topica ms. T, *semper secum*. De asemenea, la § 17 unde majoritatea mss. au forma coruptă *tubas*, restituirea *tub<as secur>es* propusă de editor nu este acceptabilă. Textul din *Catilinara a II-a* invocat de el în sprijinul acestei conjecturi nu este perfect paralel cu cel în discuție. În *Pro Sulla* enumerarea are forma *...ille arma misit, cornua, tubas (*tubas, secures*, după Kasten), fascēs, signa... , iar în *Catil.* 2, 13 citim *...cum arma, cum secures, cum fascēs, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam... . Aparatul critic este în esență identic cu cel al ediției din 1949. Puținele modificări care se pot observa au scopul de a prezenta cît mai clar atît variantele mss. cît și principalele conjecturi propuse de editori.

Cel de al doilea discurs cuprins în acest volum, *Pro Archia*, apare pentru prima dată sub îngrijirea lui H. Kasten, edițiile din 1932 și 1949 fiind datorate lui P. Reis. Cei doi editori nu împărtășesc aceleași opinii în legătură cu înrudirea dintre diferitele familii de mss. După părerea lui Reis, tradiția manuscrisă se grupează în două mari categorii: pe de o parte mss. bune, GEV, derivate dintr-o sursă unică pierdută, ψ, pe de alta mss. *deteriores* care ne lasă să întrevădem o a doua sursă pierdută, ω. Renunțînd la această poziție, Kasten restituie două prototipuri pierdute, X, care stă la baza lui E și V, și Y care a dat naștere lui G și mss. *deteriores*. Deosebirile dintre cele două ediții nu se datorează atît schimbării intervenite în aprecierea raporturilor dintre mss., cît unei evoluții a atitudinii editorului față de tradiția manuscrisă. În general, ediția pe care o prezentăm se remarcă prin caracterul ei conservator. Dacă în textul stabilit de P. Reis lecțiunile mss. sînt înlocuite la tot pasul cu conjecturi nejustificate, în cel îngrijit de H. Kasten acest fenomen dispăre aproape cu totul. Nu putem decît să apreciem revenirea la variantele mss. în §§ 5 *et Tarentini* (Reis: *et Tarentini <et Locrenses>*), 9 *his igitur tabulis* (Reis: *his igitur <in> tabulis*), 13 *hoc adeo* (Reis: *hoc idem eo*), 15 *et sine doctrina* (Reis: *sine doctrina et*), 16 *hanc animaduersionem* (Reis: *hanc animi remissionem*), 18 *et doctrina* (Reis: *ex doctrina*), 21 *ipsa naturae regione* (Reis: *ipsa natura et regione*) și *et incredibilis* (Reis: *est incredibilis*), 23 *quo minus* (Reis: *quo minus*), 28 *huius aequae imperi* et (Reis: *huius <urbis> atque imperi*). La § 32 pare mai judicios să se dea între *cruces* textul mss., *firme a me*, cum face H. Kasten, decît să se introducă o conjectură cu totul neverosimilă (*a forensi abhorrentia*), cum face P. Reis. Pe de altă parte, în mai multe cazuri H. Kasten adoptă lecțiunile mss. mai bune, ale lui G în special, renunțînd la

variantele consemnate de *deteriores* și acceptate de Reis. El transcrie astfel la § 14 *omnes sunt* ca în G ω, nu *sunt omnes* ca în EV, la § 15 *certum quod* ca în majoritatea mss. nu *certum quid* ca în φ, la § 19 *et qui* ca în mss. bune, nu *qui et* ca în câteva *deteriores*, iar la § 25 *uidemus* ca în GEV etc., nu *uidimus* ca în φ. Avînd de ales între variantele mss. și cele oferite de scholii sau de autorii antici care citează pasaje din *Pro Archia*, H. Kasten, spre deosebire de P. Reis, se oprește întotdeauna la lecțiunile mss. El scrie la § 19 *saxa et*, nu *saxa atque* ca Quintilian, la § 25 *sub ea condicione*, nu *sed ea condicione* ca scholiile, iar la § 26 *illis libellis* și *ac nominari*, renunțînd la variantele lui Ammianus Marcellinus *in his libellis* (Reis adoptă aici coniectura lui Madvig, *in iis libellis*) și *ac se nominari*.

Acolo unde este necesar să se modifice textul păstrat de mss. se remarcă siguranța cu care alege Kasten între diferitele coniecturi propuse. La § 10 de pildă, considerăm mai interesantă coniectura lui Gaffiot, *grauatim*, acceptată de Kasten, decît cea a lui Stuerenburg <non>*grauate*, adoptată de Reis. De asemenea soluția asupra căreia se oprește Kasten la § 21 (*ecferuntur* sugerat de același Stuerenburg) pare mai atrăgătoare decît cea pe care o găsim la Reis (*sic feruntur*). O mențiune specială se cuvine coniecturilor originale propuse de H. Kasten, cu toate că nici una dintre ele nu credem că se impune. Cele de la § 5 (*sed [et] iam hoc* și *uirtutis <gratia>*) nu par necesare. Textul mss., transcris fără nici o intervenție de F. Gaffiot, este corect și inteligibil. Coniectura de la § 28, *adoptau* (*adortau* GV, *adorau* Schol. etc.) îi atribuie lui *adopto* un sens, apropiat de cel al lui *adhortor*, pe care nu pare să-l fi avut niciodată. Singurele exemple care s-ar putea cita în favoarea acestei valori sînt o glosă suspectă, un pasaj corupt din Plaut (*Truc. 859*) și o coniectură la Ov., *Fast. 4, 880* (cf. *Thes. L. L. s.u.*). Cu aceeași rezervă trebuie privite și câteva dintre coniecturile pe care Kasten le introduce în text urmînd exemplul editorilor mai vechi. Credem astfel că Gaffiot are dreptate atunci cînd refuză să corecteze variantele mss. la §§ 9 *in nomen* (Kasten: *in nomine*), 16 *adulescentiam agunt* (Kasten: *acunt*), 24 *illi ars illa* (Kasten: *Ilias illa*), 31 *isque est eo numero* (Kasten: *estque ex eo numero*). Pe de altă parte, în câteva pasaje ar fi fost de preferat să se adopte lecțiunile mss. mai bune, § 9 *uidemus* G în loc de *habemus* E, § 14 *exsilia* ψ în loc de *exsili*, § 23 *eandem* G în loc de *eodem*. Aparatul critic nu diferă mult de cel al lui Reis. Este evident că H. Kasten s-a străduit să simplifice și să modernizeze aparatul ediției anterioare, renunțînd la unele coniecturi mai vechi și introducînd altele mai recente.

Volumul se încheie cu un « Index nominum et rerum aliquot memorabilium » care nu a suferit decît modificări superficiale.

Liana Lupaş

M. TVLLIVS CICERO, *Orationes selectae*, vol. II (56 + 32 p), vol. III (52 + 14 p), Altsprachliche Textausgaben, Sammlung Klett, Stuttgart.

Din colecția de texte antice publicată de editura Ernst Klett din Stuttgart cunoaștem 2 volume cuprinzînd o antologie din principalele discursuri ciceroniene: vol. al II-lea al acestei colecții, apărut sub îngrijirea Dr. Niels Wilsing și conținînd fragmente din discursurile *Pro Roscio Amerino*, *De lege agraria*, *Pro Sestio*, *Orationes Philippicae*, și vol. al III-lea, publicat de Dr. Walther Sontheimer, cu pasaje alese din discursurile *In Verrem*, *De imperio Cn. Pompei*, *De provinciis consularibus*, *Pro Milone*.

Cum din această colecție nu am avut la îndemînă decît aceste 2 volume, și cum în publicațiile consultate nu am găsit făcută nici o mențiune, semnalăm că nu cunoaștem planul general al colecției, că nu știm dacă se ocupă numai de proza literară latină sau dacă are în vedere și publi-